

תקציר

בשדה המחקר קיימות מספר רב של תיאוריות העוסקות באלטרואיזם. המחקר הנוכחי מתמקד בבחינת המניעים של בני אדם שבחרו לתרום אבר מגופם לאדם נזקק, באמצעות תאוריית ההתפתחות המוסרית של קולברג (Kholberg & Power, 1981).

מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון את המניעים, את שיקולי הדעת ואת הרקע החינוכי, של תורמי כליה. האם המניעים נובעים מנטייה, לעזור לזולת, המתבטאת בעשיית חסד ובהתנהגות המסבה טוב למישהו אחר ללא תמורה, או משיקולים נוספים/אחרים. במחקר הנוכחי נבחנה רמת החשיבה המוסרית מעבר לששת השלבים של קולברג (1958) אל השלב השביעי בהשוואה למודל של קולברג (Kholberg & Power, 1981).

רקע תיאורי

בספרות המקצועית העוסקת בחינוך, קיימים מחקרים הבוחנים את מידת השפעה של בית ההורים / הסביבה/ מוסדות החינוך הפורמליים והבלתי פורמליים, על חייו, אופיו ונטיותיו של התלמיד בבגרותו. מחקרים רבים עוסקים בהשפעה של החינוך בגיל הצעיר על העולם הערכי והמוסרי של האדם המבוגר (עציוני & שפירא, 1969). גם רסט ותומה (1985), טוענים כי החינוך בגיל הצעיר מהווה פקטור מרכזי המשפיע על חייו של האדם בבגרותו (Rest & Thoma, 1985). באופן טבעי, ההשפעה המשמעותית ביותר על האדם, הוא החינוך בילדותו, בבית ההורים (Cohen, 1987). שם מתקיימת אינטראקציה חינוכית מתמשכת וארוכת טווח. נמצא כי גם למוסדות החינוך ישנה השפעה משמעותית על עולמם הערכי והמוסרי של אנשים בוגרים (Kohlberg, 1958) (Rest & Thoma, 1985). אחד מערוצי ההשפעה המוכרים, הם מפגשים עם דמויות מופת כאשר עצם ההיכרות עם אנשים משמעותיים עשויה לחולל שינוי ערכי אצל התלמיד (אבוהב, 2006). ערוץ השפעה משמעותי נוסף הן חוויות חינוכיות שונות, אמירות או פעילויות חינוכיות, שנחרטו בזיכרונם ובליבם של התלמידים. עוד עולה כי גם לתנועות הנוער, ישנה השפעה רבה על עולמו הערכי והמוסרי של האדם (פרוינד, בליט-כהן, כהן, & דהאן, 2012).

מחקרים רבים עוסקים בבחינת המניעים האלטרואיסטים של בני אדם, בקשריהם עם הזולת. יש המפקפקים בקיומו של אלטרואיזם וטוענים לאינטרס האישי העומד מאחורי כל מעשה של נתינה לאחר (Ghiselin, 1974). גישה אחרת לאלטרואיזם סוברת כי קיים מניע אישיותי של דאגה אמתית לזולת (Baston & Coke, 1981). מחקר מקיף אחר עוסק בשאלה כיצד להתייחס להרגשה הטובה שנגרמת לנו, מעצם הנתינה, האם ובאיזו מידה היא פוגעת בערך האלטרואיזם (Anderoni, 1989). קיימות תיאוריות שונות ובינן הטענה כי ניתן להציב את מידת האלטרואיזם על מדרג (McConnell, 1997). ואחרים המפרטים תבחינים שונים למידת האמיתות והמהימנות של הפעולות האלטרואיסטיות (Harrison & Suh, 2006).

על פי התיאוריה של לורנס קולברג (Kohlberg, 1958) ישנו סולם התפתחות מוסרית הכולל שישה שלבים. המאפיין של ששה שלבים אלו בנוי על ציר קוגניטיבי, כלומר: החשיבה המוסרית מתפתחת במקביל להתפתחות הקוגניטיבית. בהמשך מחקריו סבר קולברג (Kohlberg, 1973) כי קיימת אפשרות לזהות שלב נוסף במדרג, והוא השלב השביעי. שלב זה שונה מקודמיו בכך שהוא מדגיש את עשיית הטוב מתוך תחושה של שייכות. הבחנה בגורמים המרכיבים את השלב הזה, מתייחס לרמת חשיבה גבוהה. מאפיינים של S.E.L כגון: אמונות דתיות, תפיסת עולם הדוגלת באחדות קוסמית וכן חוויות ורגשות המדגישות את היות האדם חלק מהוויה אחדותית.

שיטת המחקר

במחקר הנוכחי נעשה שימוש במתודולוגיה איכותנית, הבחירה בגישה האיכותנית נועדה לאפשר מבט מעמיק על החוויה של המרואיינים (צבר בן-יהושע, 1999). במהלך המחקר קוימו ראיונות עומק חצי מובנים, ונבחנו שיקולי הדעת והמניעים לתרומת כליה לאדם אחר, שאינו בן משפחה, תוך התייחסות לחוויות התורמים ולאקוסיסטם החינוכי, שהוביל אותם לתרום. במסגרת המחקר רואיינו 20 תורמים 12 גברים, 8 נשים, 15 מהמגזר הדתי לאומי, 4 מהמגזר הכללי 11 מהמגזר החרדי ומגילאים מגוונים מ 28 עד 64, גיוס המרואיינים נעשה באמצעות "כדור שלג" ובסיוע עמותת "נותנים חיים".

ניתוח הממצאים נעשה על פי שיטת גרוס (גרוס, 1995) הכוללת ארבעה שלבים- מילה- איתור מילים החוזרות על עצמן, קטגוריה- מתוך המילים הבנייה של קטגוריות רלוונטיות לנושא המחקר, מציאת קשר בין קטגוריות ומתוך כך, בניית מודל תיאורטי קוהרנטי מאגד.

המחקר בחן את המאפיינים החינוכיים שתורמי כליה ציינו כרקע לתרומה עצמה. במסגרת זו נבחנו גורמי ההשפעה השונים והיחס ביניהם: מוסדות החינוך ותנועות הנוער. במקביל, נבחנו ערוצי ההשפעה נוספים כמו בית ההורים וגורמים אחרים. כל זאת תוך ניסיון לאפיין את הרקע החינוכי שמוביל תורמי כליה למעשה התרומה. המחקר הנוכחי בקש לבחון את המאפיינים האלטרואיסטים ואת שיקולי הדעת לתרומה, את התחושות והרגשות של התורמים ובאיזו מידה גורמים אלו השפיעו על רמת או אופי האלטרואיזם, במעשה התרומה. זאת, תוך התייחסות יסודית לתשובות התורמים, באשר למגוון המניעים ושיקולי הדעת לתרומה. כדי לזהות תורמים שמניעיהם נבעו ותאמו את השלב השביעי, ולהוכיח את קיומו. על אף שהוגדר על ידי קולברג (1990) עצמו כשלב "אפשרי" ולא מוכח.

ממצאים

מתוך הממצאים עלה, כי לחינוך בבית ההורים הייתה השפעה גדולה לאין ערוך יותר מאשר למוסדות החינוך בהתאמה לשיטתו של כהן (Cohen, 1987). ההשפעה בבית התבטאה בערוצים שונים: כמו במעשים קטנים שעוררו רגשות, דיבורים יומיומיים וחוויות מיוחדות. עוד נמצא כי גם למוסדות החינוך, הייתה השפעה משמעותית על החלטות המוסריות של המרואיינים. תורמים רבים ציינו את מוסדות החינוך כבעלי השפעה שעיצבה את עולמם הערכי מוסרי והביאה אותם להחלטה לתרום. ממצאים אלו תואמים את הספרות המחקרית (Rest & Thoma, 1985). גורמי השפעה עיקרים במוסדות החינוך נחלקו לשלושה ערוצים: חוויות מעשיות של נתינה שנעשו

במסגרת המוסד החינוכי; מפגש עם דמויות מופת כאשר איש החינוך השפיע באישיותו על התורם; וכן אמירות ופעילויות חינוכיות שנחרטו בלב התלמידים. בין המרואיינים היו גם כאלו שטענו כי למוסדות החינוך לא הייתה כל השפעה על עולמם המוסרי ערכי ועל ההחלטה לתרום. עוד עלה מן הממצאים, כי גם לתנועות הנוער הייתה השפעה, אם כי לרוב, שולית. מספר מרואיינים השיבו שתנועת הנוער היוותה חלק מהאווירה החינוכית הכללית, "מרחב חינוכי" כולל, שהשפיע עליהם. למעשה, הממצאים מגלים כי רבים מהתורמים מתארים אווירה חינוכית כללית שהחלה בבית ההורים, השתלבה עם המסרים במוסדות החינוך ובתנועות הנוער ואף היו חלק מהאווירה הציבורית. כלומר, מעבר להשפעה חינוכית ספציפית ונקודתית, התהוותה השפעה "אקוסיסטמטית" שכוללת את כל מרכיבי ההשפעה החינוכית יחד, כולל האווירה הציבורית והיא שהיוותה רקע חינוכי ערכי ומוסרי להחלטה לתרום.

במבט כולל, עולה מן הממצאים כי ניתן לסווג את ערוצי ההשפעה החינוכיים המרכזיים, לקטגוריות הבאות:

מסרים דיבורים העוסקים בהזדהות עם כאבו של האחר.

פעולות שונות של נתינה ואלטרואיזם המבטאים את ערך הנתינה, לעיתים מעשים יומיומיים.

אמונות דיבורים ומסרים רעיוניים על אלטרואיזם ונתינה בהקשר חברתי ודתי.

ערוצים אלו תואמים את ערוצי ההשפעה שעלו גם בסקירת הספרות וברקע התיאורטי. בנוסף, נמצא כי כלל הערוצים הללו יחד עם גורמי החינוך השונים והאווירה הציבורית יצרו שילוב של בין המסרים מהבית עם מוסדות החינוך ותנועות הנוער. כל אלו, מרכיבים מרחב חינוכי כולל (אקוסיסטם) שהייתה לו השפעה משמעותית על ההחלטה לתרום

היחס לאלטרואיזם: הממצאים העלו שלש גישות לשאלת האלטרואיזם בתרומה. הראשונה גורסת שהתחושה הטובה של התורם מורידה מהערך של האלטרואיזם. עם זאת, כאשר התחושה הטובה מהווה מניע שולי לתרומה וגם אין בה רווח חומרי, היא אינה פוגמת באלטרואיזם. גישה נוספת טוענת שכאשר התורם חש מתח בין הרצון לבצע מעשה אלטרואיסטי טהור, לבין החשש ש"התחושה הטובה" תעוות את שיקול הדעת, ניתן לטעון כי במקביל קיימות שתי רמות של רצון לתרום "אלטרואיזם טהור" ו"אלטרואיזם שאינו טהור". גישה שלישית שנמצאה טוענת, שהתחושה הטובה דווקא מעצימה את האלטרואיזם כיוון שהיא מבטאת הזדהות שלמה של התורם עם התרומה.

מניעים ושיקולי הדעת לתרומה: ממצאי המחקר העלו מגוון רחב של מניעים, שיקולי דעת, וכן חוויות ותובנות תומכות שחזקו את ההחלטה לתרום בשלבים שונים של התהליך. לאחר סיווג כלל תשובות המרואיינים חולקו המניעים לארבעה סוגים של מניעים ושיקולי דעת לתרומה, החל משלב טרום ההחלטה לתרום ולאורך כל התהליך עד התרומה עצמה:

רגשות- תחושות של הזדהות עם כאבו של החולה

תובנות- תפיסות עולם קוסמיות המדגישות את ערך הנתינה.

חוויות- תחושות של התעלות, התרגשות ולהט לנתינה.

קוסמוסופיה- תחושות של התערבות כוח עליון אלוקי או "קארמה" לטובת התרומה.

מניעים רבים תואמים למאפיינים שציין קולברג בתיאור השלב השביעי (Ryncarz, & Kohlberg, 1990) ביניהם: רגש הזדהות חזק עם כאבו של האחר עד כדי המוכנות לסבול עבורו, תפיסת עולם קוסמית הרואה את העולם כולו כ"משפחה" וממילא הנתינה לאחר היא חלק מדאגה ל"עצמי מורחב", רמת אמונה דתית גבוהה שבה האדם תופס את עצמו כשותף לאל באחריות על העולם וכן תפיסת החיים כשליחות ויעוד למען הכלל. כל אלה מלמדים כי תורמי כליה נמצאים ברמה המוסרית של השלב השביעי ולמעשה מוכיחים את קיומו של שלב זה.

ניתוח הממצאים וסיווגם לקטגוריות השונות מראה כי ערוצי ההשפעה החינוכית מקבילים ותואמים למבנה הייחודי של השלב השביעי בסולם של קולברג (Kohlberg & Ryncarz, 1990) הכולל, מלבד תובנות קוגניטיביות גבוהות גם מרכיבים נוספים כמו חוויות, רגשות ואמונות דתיות וקוסמיות התואמים גם את מכלול שיקולי הדעת והמניעים לתרומה. כך, במבט כולל, נמצא כי קיימים מאפיינים דומים בין ערוצי ההשפעה החינוכית, לבין השלב השביעי של קולברג והמניעים לתרומה.

הקבלה זו, יוצרת תמונה כוללת שבה הרקע החינוכי על שלל הערוצים החינוכיים מהווה "אקוסיסטם" לרמה מוסרית גבוהה ולתרומה, השלב השביעי של קולברג, שלו מרכיבים של S.E.L. מהווה את המרחב המוסרי של התורמים ושניהם יחד מהווים את הקרקע לצמיחתם של מניעים ושיקולי דעת לתרומה הייחודית.

דיון ומסקנות

דגש רב מושם על הרקע החינוכי ה"הוליסטי" קהילתי, שמייצר שפה ערכית משותפת בין הבית, המוסד החינוכי ותנועת הנוער, כך, שהנחלת הערכים הופכת למשמעותית הרבה יותר.

בנושא האלטרואיזם נמצאו בממצאים שתי גישות שלא נמצא להן מקור בספרות המחקרית. ראשית, האפשרות לקיומם של שני רבדים אלטרואיסטים הקיימים אצל האדם במקביל-אלטרואיזם "טהור" ו"שאינו טהור". שנית, התפיסה לפיה אלטרואיזם שגורם לתחושה טובה הינו אלטרואיזם ברמה גבוה יותר כיוון שהוא מלמד על חיבור עמוק יותר של האלטרואיסט למעשה האלטרואיסטי.

בשאלת השלב השביעי של קולברג, אותו הוא הגדיר כשלב "אפשרי", מגלים הממצאים כי מכלול שיקולי הדעת והמניעים לתרומה תואמים למאפיינים של השלב השביעי כפי שמתאר אותו קולברג (1990) ולכן ניתן לטעון כי תורמי הכליה במחקר הנוכחי מהווים הוכחה לקיומו של שלב שביעי בסולם ההתפתחות המוסרית של קולברג.

המלצות אופרטיביות והצעות למחקרי המשך

כפי שעולה ממחקר זה לגבי כוחו של "המרחב החינוכי", יש מקום לפיתוח גישה חינוכית "הוליסטית", שבה יינתן דגש על הקשר בין בית ההורים, המוסד החינוכי והחינוך הבלתי פורמלי.

יש לפתח ערוצי קשר בין תנועות הנוער מוסדות החינוך, ובין שניהם לבתי התלמידים. כמו כן, רצוי ליזום פעילויות ומסגרות של התנדבות ונתינה בקהילה בהן משולבים מוסדות החינוך, החינוך הבלתי פורמלי יחד עם דמויות מקרב האוכלוסייה עצמה, כל אלו, שפועלים כיום באופן עצמאי, יפעלו בסנכרון, באופן יעיל יותר, ובייחוד, יצרו "מרחב חינוכי" שכפי שהוצג בממצאים, יעמיק באופן משמעותי את ההשפעה על רוח הנתינה של צעירי הקהילה.